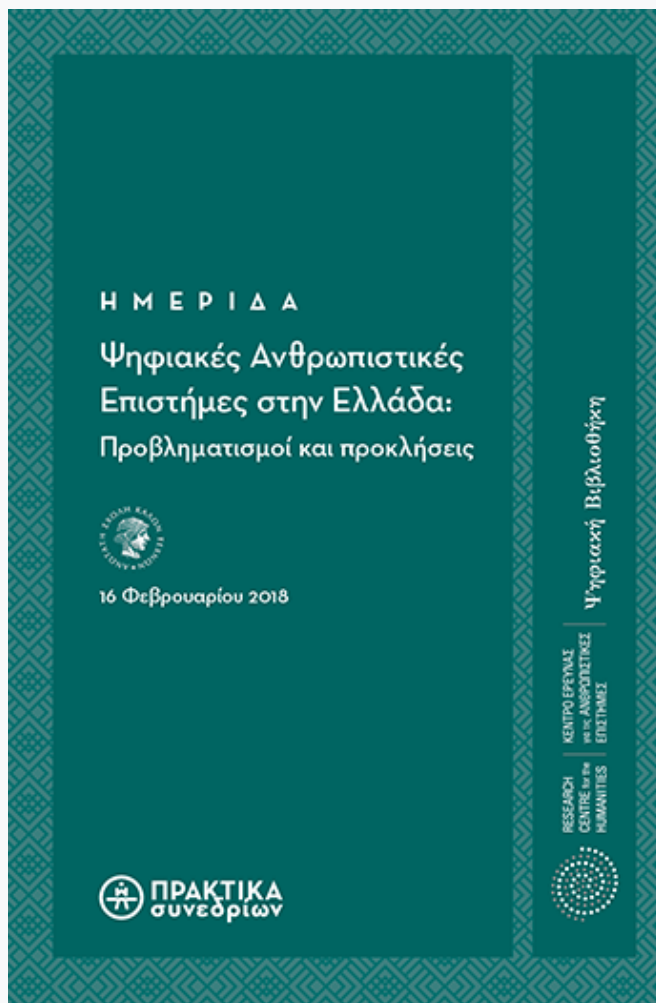

Πρακτικά Συνεδρίων

(2023)

Ψηφιακές Ανθρωπιστικές Επιστήμες στην Ελλάδα: προβληματισμοί και προκλήσεις (16 Φεβρουαρίου 2018)

Καινά δαιμόνια;

Γιάννης Δούκας

doi: [10.12681/praktika.5209](https://doi.org/10.12681/praktika.5209)

Η Μ Ε Ρ Ι Δ Α

Ψηφιακές Ανθρωπιστικές
Επιστήμες στην Ελλάδα:
Προβληματισμοί και προκλήσεις

16 Φεβρουαρίου 2018

ΠΡΑΚΤΙΚΑ
συνεδρίων

Ψηφιακή Βιβλιοθήκη

ΚΕΝΤΡΟ ΕΡΕΥΝΑΣ
για τις ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΕΣ
ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ

RESEARCH
CENTRE for the
HUMANITIES

**Ψηφιακές ανθρωπιστικές επιστήμες στην Ελλάδα:
Προβληματισμοί και προκλήσεις (Αθήνα, 16 Φεβρουαρίου 2018)**

Επιστημονική επιμέλεια: Πέτρος Πετρίδης

Γιάννης Δούκας

Καινά δαιμόνια; Η ψηφιακή εποχή της κλασικής φιλολογίας

<https://doi.org/10.12681/praktika.5209>

© Ψηφιακή Βιβλιοθήκη ΚΕΑΕ 2023

ΨΗΦΙΑΚΟΣ ΣΥΝΕΚΔΟΤΗΣ

Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης

(<https://eproceedings.epublishing.ekt.gr/index.php/praktika>)

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΚΕΙΜΕΝΩΝ

Πελαγία Μαρκέτου

ΓΡΑΦΙΣΤΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΣΕΙΡΑΣ

✂ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ

Εύη Καλογεροπούλου

ΨΗΦΙΑΚΗ ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΥΠΟΔΟΜΗ

Γιώργος Ρεγκούκος

ΣΥΝΤΟΝΙΣΜΟΣ

Αθηνά Μποζίκα

Επιστημονική Επιτροπή

Άντα Διάλλα Καθηγήτρια Ευρωπαϊκής Ιστορίας,

Τμήμα Θεωρίας και Ιστορίας της Τέχνης, Ανώτατη Σχολή Καλών Τεχνών

Μάρω Γερμανού Καθηγήτρια Αγγλικής Λογοτεχνίας,

Τμήμα Αγγλικής Γλώσσας και Φιλολογίας, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Ελένη Γούστη-Σταμπόγλη Ιστορικός, Εκδότρια

Καλλιρρόη Λινάρδου Επίκουρη Καθηγήτρια Ιστορίας της Τέχνης του Βυζαντίου και του Δυτικού

Μεσαίωνα, Τμήμα Θεωρίας και Ιστορίας της Τέχνης, Ανώτατη Σχολή Καλών Τεχνών

Μυρτώ Μαλούτα Επίκουρη Καθηγήτρια Ελληνικής Παπυρολογίας,

Τμήμα Αρχειονομίας, Βιβλιοθηκονομίας και Μουσειολογίας, Ιόνιο Πανεπιστήμιο

ISBN 978-618-85268-8-4

www.rchumanities.gr

ΚΕΝΤΡΟ ΕΡΕΥΝΑΣ
ΓΙΑ ΤΙΣ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΕΣ
ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ

Ψηφιακή Βιβλιοθήκη

Καινά δαιμόνια; Η ψηφιακή εποχή της κλασικής φιλολογίας

Γιάννης Δούκας

Εν αρχή ην τα ερωτήματα: πώς αντιλαμβανόμαστε τις ψηφιακές ανθρωπιστικές επιστήμες, πώς μιλάμε γι' αυτές, πώς χαρτογραφούμε ένα πεδίο από τη φύση του ρευστό, που μοιάζει να *γεννιέται αδιάκοπα* και διαρκώς να καθρεφτίζεται στον τρόπο εφαρμογής του; Κι, ακόμη, πώς το οριοθετούμε γεωγραφικά, στη χώρα μας και στην εγχώρια ακαδημαϊκή κοινότητα; Πώς το τοποθετούμε στα συμφραζόμενα της συγκεκριμένης κρισιακής συνθήκης ως προς την οικονομική κατάσταση των τελευταίων ετών, αλλά και τη γενικότερη προβληματική των επιστημών του ανθρώπου, των τεχνών και των γραμμάτων, καθώς επαναπροσδιορίζουν εξ ανάγκης τη θέση και τη λειτουργία τους, ανταγωνιστικά πολλές φορές, προς αυτά που εκπροσωπεί η τεχνολογική εξέλιξη;

Εν μέρει αναζητώντας μια ταυτότητα, εν μέρει για να εκφράσουν την αυτοαναφορική τους ανασφάλεια ή την προληπτικά αποτρεπτική απολογία τους απέναντι σε υπαρκτούς και μη πολεμίους, οι ψηφιακές ανθρωπιστικές επιστήμες δεν έχουν πάψει να παράγουν βιβλιογραφία πάνω στο θέμα του αυτοπροσδιορισμού τους (δειγματοληπτικά και μόνο: Gold 2012· Burdick κ.ά. 2012· Terras κ.ά. 2013). Μια επισκόπηση της σχετικής συζήτησης αναδεικνύει, αν μη τι άλλο, την κυτταρικά εγγεγραμμένη αμφιθυμία και ρευστότητα του πεδίου.

Ακολουθώντας το ταξινομικό σύστημα των Terras, Nyhan και Vanhoutte (2013, 279-297), διακρίνουμε τις ακόλουθες υποκατηγορίες ορισμών, με βάση τον τόνο και την εστίασή τους:

1. παραλλαγές της ιδέας «εφαρμογή της τεχνολογίας στις ανθρωπιστικές επιστήμες»·
2. χρήση του ψηφιακού μέσου ή περιβάλλοντος·
3. έμφαση στην περιεκτικότητα του πεδίου·
4. μελέτη του ψηφιακού·
5. και ρητή χρήση και μελέτη του ψηφιακού·
6. μεθοδολογία και κοινότητα·
7. έμφαση στην έννοια του αρχείου και στην πρακτική της ψηφιοποίησης·
8. ελαχιστοποίηση της διαφοράς μεταξύ των ψηφιακών και μη ανθρωπιστικών επιστημών·
9. και, τέλος, άρνηση ορισμού.

Η ποικιλομορφία αυτή είναι ενδεικτική μιας φευγαλέας ακαδημαϊκής αυτοπροσωπογραφίας, που καταλήγει σε έναν κοινό παρονομαστή: την αίσθηση ότι μιλάμε τελικά για

μια σειρά από συγκλίνουσες μεταξύ τους πρακτικές που εξερευνούν ένα σύμπαν όπου το έντυπο δεν είναι πλέον το αποκλειστικό ή το κυρίαρχο μέσο παραγωγής και διάδοσης της γνώσης, και τα ψηφιακά εργαλεία, μέσα και τεχνικές έχουν τροποποιήσει την παραγωγή αυτή και τη διάδοση της γνώσης στις τέχνες, τις ανθρωπιστικές και τις κοινωνικές επιστήμες. (Presner κ.ά. 2009)

Αυτές οι τροποποιήσεις άλλοτε αντιμετωπίζονται ως εξ ορισμού θετικές κι άλλοτε τοποθετούνται στο πλαίσιο δυσοίωνων εξελίξεων· θεωρούνται, δηλαδή, είτε ως μεσσιανικής εμβέλειας ευκαιρία να ανακτήσουν οι ανθρωπιστικές επιστήμες την επικαιρότητά τους είτε ως συμπτωματικές της οριστικής περιθωριοποίησης των επιστημών αυτών και της αλλοίωσης της ταυτότητάς τους.

Και, καθώς μιλάμε για έναν κλάδο που ως καταγωγικό του μύθο υιοθετεί, ως γνωστόν, τη δημιουργία του *Index Thomisticus*, του εργαλείου που συνέλαβε ο ιταλός ιησουίτης Roberto Busa για τη λημματοποίηση των έργων του Θωμά Ακινάτη, είναι ταιριαστό να παρομοιάσουμε αυτές τις αντίρροπες τάσεις, με την αναπόφευκτη υπερβολή τόσο του προσηλύτου, όσο και του αιωνίως επιφυλακτικού, ως εκκρεμές ανάμεσα στον άπιστο Θωμά και τον Παύλο καθ' οδόν προς τη Δαμασκό.

Γιατί, στο κάτω κάτω της γραφής, με βάση τον συλλογισμό του Matthew Kirschenbaum, κάθε απόπειρα ορισμού «δεν είναι παρά μια κατασκευή», ενώ η φύση του πεδίου μπορεί πολύ αποτελεσματικότερα να προσδιοριστεί μέσα από περιγραφές και παραδείγματα, με την παρουσίαση της προσωπικής εμπειρίας και μελέτες περίπτωσης σε ολοκληρωμένα ή εν εξελίξει εγχειρήματα. Τελικά, γράφει, «ποτέ δεν θα μάθουμε τι είναι οι “ψηφιακές ανθρωπιστικές επιστήμες”, διότι δεν θέλουμε να ξέρουμε ούτε μας είναι χρήσιμο να το γνωρίζουμε». Δεν είναι παρά «δουλειά, η δουλειά κάποιου, κάπου, κάτι, πάντοτε. Γνωρίζουμε πώς να μιλάμε για τη δουλειά. Ας μιλήσουμε, λοιπόν, γι' αυτήν τη δουλειά, στην πράξη, αυτήν τη δουλειά που έχει όντως υπόσταση» (Kirschenbaum 2014, 48-61).

Ας μου επιτραπεί, λοιπόν, στη βάση αυτήν ακριβώς, της προσωπικής εμπειρίας, μια επίσκεψη στη λίμνη του Ναρκίσσου, διότι πώς αλλιώς να μιλήσω για την ψηφιακή εποχή της κλασικής φιλολογίας, αν δεν περιγράψω το πώς οδηγήθηκα εγώ ο ίδιος στον κλάδο αυτό, πώς τον αντιλαμβάνομαι, τι έκανα, τι κάνω;

Όπως όλοι, φαντάζομαι, ξεκίνησα κι εγώ ως ένας στοιχειωδώς επαρκής χρήστης ηλεκτρονικού υπολογιστή. Και στην περιφέρεια, ακόμη, της ψηφιακής επανάστασης, δέσμιος του «*diaI-up*», είχα τη δυνατότητα να επωφεληθώ, ως μεταπτυχιακός φοιτητής, από την πρόσβαση σε σώματα ψηφιοποιημένων κειμένων

και βάσεις δεδομένων, αλλά και από την ύπαρξη ηλεκτρονικών εργαλείων που άλλαζαν τους όρους της προσπέλασής τους.

Πολύ γνωστά τα περισσότερα: το [Thesaurus Linguae Graecae \(TLG\)](#), λόγου χάρη, μετράει, στις διάφορες μορφές του, σχεδόν μισόν αιώνα ως εν εξελίξει συγκεντρωτική και συνδρομητική ψηφιακή βιβλιοθήκη της ελληνικής λογοτεχνίας από την αρχαιότητα έως το τέλος της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας.

Το [Diogenes](#), ελεύθερο λογισμικό που αναπτύχθηκε από τον Peter Heslin, στο Πανεπιστήμιο του Ντάραμ, επιτρέπει πολλαπλές αναζητήσεις στο σώμα του TLG και σύνδεση της κάθε λέξης με μορφολογικά εργαλεία και λεξικά.

Η [Perseus Digital Library](#), πρόγραμμα με ελεύθερη δημόσια πρόσβαση, ιδρύθηκε το 1987 και στόχο της έχει τη συγκέντρωση και την παρουσίαση υλικών για τη μελέτη του αρχαίου κόσμου. Περιέχει πληθώρα κειμένων, αγγλόφωνες μεταφράσεις τους και δευτερεύουσα βιβλιογραφία, υποβοηθώντας κατ' αυτό τον τρόπο τη μελέτη των κειμένων σε ψηφιακό περιβάλλον.

Αλλά και η [Leuven Database of Ancient Books](#), κατάλογος φιλολογικών παπύρων που έχει πλέον ενσωματωθεί στην [Trismegistos](#), τη διεπιστημονική πύλη παπυρολογικών και επιγραφικών πηγών για την Αίγυπτο και όχι μόνο.

Εκτός από αυτά, όπως είναι ευκόλως εννοούμενο, μια σειρά έντυπων εργαλείων αναφοράς προσαρμόστηκαν στο νέο μέσο και απέκτησαν ψηφιακή υπόσταση, όπως το [JSTOR](#) για επιστημονικά περιοδικά και η [L'Année Philologique](#), συνδρομητική βιβλιογραφική βάση δεδομένων. Αναλήφθηκαν, την ίδια στιγμή, τιτάνια εγχειρήματα ψηφιοποίησης έντυπων βιβλίων, τα αποτελέσματα των οποίων είναι διαθέσιμα στο [Internet Archive](#), λόγου χάρη, ή στη μηχανή αναζήτησης των [Google Books](#), επιτρέποντας την πρόσβαση σε σπάνια, παλαιά και ελεύθερα πνευματικών δικαιωμάτων βιβλία.

Η σταδιακή διαμόρφωσή μου ως ενσυνείδητου χρήστη του ψηφιακού μέσου είχε ως φυσικό επόμενο την προσπάθειά μου να συνεισφέρω κι εγώ, στον βαθμό που μπορούσα, αλλά και να επιδιώξω την εξοικείωσή μου με την υποκείμενη αρχιτεκτονική αυτών των εγχειρημάτων, τους τρόπους παραγωγής τους: να μετατραπώ, δηλαδή, από χρήστη σε δημιουργό ψηφιακού υλικού. Το σκέλος της εθελοντικής ανταπόδοσης βρήκε διέξοδο στο εγχείρημα της [Suda on Line](#), πρώτης και μοναδικής αγγλικής μετάφρασης του βυζαντινού λεξικού, που ολοκληρώθηκε σε διάστημα δεκαέξι χρόνων με τη συνεργασία διακοσίων περίπου μεταφραστών και επιμελητών.

Η συστηματικότερη ενασχόληση προϋπέθετε, φυσικά, κάποιας μορφής ακαδημαϊκό υπόβαθρο, όχι εν είδει τυπικής πιστοποίησης, αλλά ως εμβάθυνση στις θεωρητικές αναζητήσεις του κλάδου και ως έμπρακτη κατάρτιση. Κάτι τέτοιο μόνο στο εξωτερικό μπορούσε να πραγματοποιηθεί και συγκεκριμένα στο King's Col-

lege του Λονδίνου και στο μεταπτυχιακό που προσέφερε το Centre for Computing in the Humanities, το σημερινό Department of Digital Humanities – μετονομασία ενδεικτική της εξέλιξης στην ορολογία και της προσπάθειας να μετατοπιστεί η έμφαση από την παράμετρο της πληροφορικής στη νέα και υβριδική φύση της ερευνητικής δραστηριότητας.

Ένα μεταπτυχιακό δίπλωμα στις ψηφιακές ανθρωπιστικές επιστήμες περιέχει, όπως είναι εύλογο, έναν αυξομειούμενης αναλογίας συνδυασμό μεταξύ της θεωρίας και της εφαρμογής της, μέσω της απόκτησης συγκεκριμένων τεχνικών δεξιοτήτων. Εκτός, όμως, από τη διδακτέα ύλη, εμπλουτίζει το σκεπτικό των σπουδαστών του, καθιστώντας σαφές το πόσο αναγκαία και πολύτιμη είναι η διεπιστημονική συνεργασία και η ένταξη σε κοινοτικές δομές, όπως, εν προκειμένω, ο [Digital Classicist](#), συλλογικότητα υπεύθυνη για την οργάνωση σεμιναρίων, τη διαχείριση ταχυδρομικής λίστας και κόμβου που μεταξύ άλλων περιέχει εκτενή κατάλογο εγχειρημάτων και ερευνητικών προγραμμάτων του χώρου.

Για να ανατρέξω στη φρασεολογία του Gregory Crane που παραμένει καιρία και διαχρονική, παρότι ανάγεται στο 2004, δηλαδή στην «παλαιολιθική» περίοδο του κλάδου μας: «η υιοθέτηση ηλεκτρονικών μεθόδων αντανάκλα μια παλαιότητα παρόρμηση των κλασικών σπουδών», καθώς «οι κλασικοί φιλόλογοι πάντοτε έδιναν μεγάλη έμφαση στη συστηματική διαχείριση και τη μηχανική της γνώσης». Ταυτόχρονα, «για να χρησιμοποιήσουν αποτελεσματικά την τεχνολογία της πληροφορίας, οφείλουν να παρεισφρέουν σε ευρύτερες ομάδες, να συμμαχούν με άλλες επιστήμες και να μοιράζονται τις υποδομές και την τεχνογνωσία τους» (Crane 2004, 46-47).

Πίσω σε μένα, που όχι χωρίς *λαλήματα του κόκορα*, διακοπές, αμφιβολίες, παρακάμψεις, βρίσκομαι πρώτα στην Πίζα, στο Ινστιτούτο Υπολογιστικής Γλωσσολογίας, εκπαιδευόμενος σε προγράμματα οπτικής αναγνώρισης χαρακτήρων (OCR), προσαρμοσμένα στις ανάγκες των πολυτονικών κειμένων της αρχαιοελληνικής γραμματείας, κι έπειτα, από το 2014 έως το 2018, στο Γκόλγουεϊ της Ιρλανδίας, εκπονώντας τη διδακτορική μου διατριβή σχετικά με τη διακειμενικότητα στο ύστερο έπος και τις δυνατότητες της ψηφιακής της απεικόνισης.

Το να εργάζεσαι και να ερευνάς στον κλάδο μας είναι, πρωτίστως, και το να αλληλεπιδράς με τη δουλειά και με την έρευνα των άλλων, να καθρεφτίζεσαι σε ό,τι συμβαίνει γύρω σου και να τοποθετείσαι στη συγχρονία σου. Κι εδώ θα βρούμε, μεταξύ άλλων, εγχειρήματα που θέτουν σε νέες βάσεις την εκδοτική των κειμένων, όπως λόγου χάρι το [Homer Multitext](#): αναπαριστά τη μετάδοση της *Ιλιάδας* και της *Οδύσσειας* στο ιστορικό τους περικείμενο και αποδίδει τη χαρακτηριστική των επών ποικιλομορφία, αποτέλεσμα της σταδιακής προφορικής σύνθεσης και της πλούσιας χειρόγραφης παράδοσής τους, μέσω του επονομαζόμενου Manu-

script Browser, όπου το σαρωμένο χειρόγραφο αντιπαραβάλλεται με το αντίστοιχό του κείμενο, ενώ προσφέρεται και η δυνατότητα ανάγνωσης των αρχαίων και των βυζαντινών σχολίων για κάθε στίχο. Ή τον [Digital Athenaeus](#) του Πανεπιστημίου της Λειψίας, έκδοση των *Δειπνοσοφιστών*, με πλήθος εργαλείων για την ταυτοποίηση και την καταλογογράφηση των παραθεμάτων που αποτελούν το μεγαλύτερο μέρος του κειμένου.

Θα βρούμε, επίσης, διάφορες εκδοχές, πρωτοβουλίες και μεθόδους για την ψηφιοποίηση και την ψηφιακή παρουσία έντυπων πηγών, όπως το [Lace](#), για την παραγωγή υψηλής ποιότητας ηλεκτρονικών κειμένων από σαρωμένα βιβλία ή τη συνδρομητική ηλεκτρονική έκδοση της πασίγνωστης σειράς [Loeb](#) του Harvard University Press.

Θα βρούμε ψηφιακά εργαλεία αναφοράς, όπως τις [Pleiades](#), γεωγραφικό λεξικό του αρχαίου κόσμου. Μεθόδους δικτύωσης παραπλήσιων εφαρμογών, όπως το προσωπογραφικό [SNAP:DRGN](#) και το γεωγραφικό [Pelagios Network](#). Εκδόσεις που εστιάζουν σε ένα συγκεκριμένο στοιχείο του κειμένου, όπως την [Hestia](#) που επιχειρεί μια πολιτισμική γεωγραφία του αρχαίου κόσμου μέσα από τον Ηρόδοτο. Εργαλεία, όπως το [Tesserae](#), για τον αυτόματο εντοπισμό της διακειμενικότητας. Αλλά και ιστολόγια, όπως το [Ancient World Online](#), που λειτουργεί ως κατάλογος συνδέσμων σε αρχαιογνωστικό υλικό ελεύθερης πρόσβασης. Πρωτοβουλίες παρέμβασης στη δημόσια σφαίρα, όπως τα [Pharos](#) και [Eidolon](#). Και η απαρίθμηση αυτή θα μπορούσε να μην έχει τελειωμό.

Μέσα από τα παραδείγματα αυτά κατέστη, νομίζω, σαφές ότι, όπως και να φανταστούμε τον ερευνητή φιλόλογο στη διαχρονική του υπόσταση, είτε στην πτολεμαϊκή Βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας είτε στη σκήτη του, ως άλλον Ιερώνυμο, είτε στο περιβάλλον των σημερινών ακαδημαϊκών ιδρυμάτων, είτε μονήρη, μπροστά στην οθόνη του υπολογιστή του, οι προτεραιότητες, οι ανάγκες, οι μεθοδολογίες και οι αναζητήσεις παραμένουν εν πολλοίς αναλλοίωτες. Αυτό που αυτονόητα αλλάζει είναι το περιβάλλον, τα εργαλεία, η συνολικότερη κοσμοαντίληψη. Πώς αλλιώς, όταν κι ο πιο φανατικός νεολουδίτης θα όφειλε να παραδεχτεί την αδιαμφισβήτητη κυριαρχία της τεχνολογίας στη ζωή μας – κι ας τη διεκτραγωδεί με σχετικές αναρτήσεις στο Facebook.

Επιαναφέροντας τώρα την εστίασή μας στην Ελλάδα και την παρούσα της κατάσταση, έχω την αίσθηση ότι οι βασικές προτεραιότητες, τα κύρια ζητούμενα θα έπρεπε να είναι τα εξής: πρώτα απ' όλα, η ίδρυση σχετικών ινστιτούτων και ερευνητικών κέντρων, συνδεδεμένων με τις υπάρχουσες φιλοσοφικές σχολές της χώρας. Η έμφασή τους οφείλει να είναι διατμηματική και διεπιστημονική, κατά τέτοιον τρόπο που να αναδεικνύονται συνδέσεις σε κάθετους και οριζόντιους άξονες. Ο κλασικός φιλόλογος, λόγου χάρη, θα πρέπει να συνεργαστεί όχι μόνο με τον

βυζαντινολόγο και τον νεοελληνιστή, αλλά και με τον ιστορικό, τον αρχαιολόγο και με τους ακαδημαϊκούς των ξενόγλωσσων τμημάτων στο πλαίσιο συγκριτολογικών προσεγγίσεων.

Εκτός από την έρευνα, οι ψηφιακές ανθρωπιστικές επιστήμες θα πρέπει να εισαχθούν συστηματικά και στο προπτυχιακό πρόγραμμα σπουδών των οικείων ακαδημαϊκών τμημάτων και να παρθούν πρωτοβουλίες για την ενίσχυση του ψηφιακού αλφαριθμητισμού. Με τον ίδιο τρόπο που ο πρωτοετής προσεγγίζει τη γραμματολογία και την ιστορία της φιλολογίας, αναζητώντας προσανατολισμό και ταυτότητα, θα πρέπει και να τίθεται αντιμέτωπος με την ψηφιακή πραγματικότητα, να είναι σε θέση να την αντιληφθεί ως ένα εν εξελίξει και υπό διαμόρφωση κεφάλαιο στην ιστορία της επιστήμης του, ένα κεφάλαιο που διαβάζεται την ώρα που ακόμη γράφεται. Κι αυτό, φυσικά, αναδεικνύει την ανάγκη για τη συγγραφή σχετικών εγχειριδίων και τον εμπλουτισμό της ελληνόφωνης βιβλιογραφίας.

Κάτι τελευταίο, μείζον δε όλων: οι ψηφιακές ανθρωπιστικές σπουδές, ως γέννημα και δημιουργήματα μιας εποχής και μιας συνθήκης, δεν μπορούν παρά να λειτουργήσουν με βάση συγκεκριμένες ακαδημαϊκές αξίες: τη διαφάνεια, το ανοιχτό πνεύμα, τη συνεργασία, τη συναδελφικότητα, τη διασύνδεση, την ποικιλομορφία και τον πειραματισμό. Για να θυμηθώ, ακόμη μια φορά, τα λόγια του Matthew Kirschenbaum,

οι ψηφιακές ανθρωπιστικές επιστήμες είναι κι ένα εγχείρημα κοινωνικής φύσεως. Φιλοξενεί και περιθάλλει δίκτυα ανθρώπων που για πολλά χρόνια δουλεύουν μαζί, μοιράζονται την έρευνά τους, λογοφέρνουν, συναγωνίζονται και συνεργάζονται. (Kirschenbaum 2010, 56)

Βιβλιογραφία

- Burdick, Anne, Johanna Drucker, Peter Lunenfeld, Todd Presner και Jeffrey Schnapp, επιμ. 2012. *Digital Humanities*. Κέμπριτζ, Μασαχουσέτη, και Λονδίνο: MIT Press.
- Crane, Gregory. 2004. «Classics and the Computer: An End of the History». Στο *A Companion to Digital Humanities*, επιμέλεια Susan Schreibman, Ray Siemens και John Unsworth, 46-55. Οξφόρδη: Blackwell.
- Gold, Matthew K., επιμ. 2012. *Debates in the Digital Humanities*. Μινεάπολη και Λονδίνο: University of Minnesota Press.
- Kirschenbaum, Matthew G. 2010. «What is Digital Humanities and What's It Doing in English Departments?». *ADE Bulletin* 150: 55-61.
- . 2014. «What is “Digital Humanities”, and Why Are They Saying Such Terrible Things about It?». *Differences* 25 (1): 46-63.
- Presner, Todd κ.ά. 2009. «The Digital Humanities Manifesto 2.0». UCLA Mellon Seminar in Digital Humanities. Επίσκεψη Νοέμβριος 2022. http://www.humanitiesblast.com/manifesto/Manifesto_V2.pdf/.
- Terras, Melissa, Julianne Nyhan και Edward Vanhoutte, επιμ. 2013. *Defining Digital Humanities: A Reader*. Φάρναμ και Μπέρλινγκτον: Ashgate.